

Г. О. КОЗАЧУК
ДІАЛЕКТИЗМИ В СУЧАСНІЙ ПРОЗІ

Стиль художньої літератури має здатність надовго затримувати і навіть активізувати в собі позалітературні мовні елементи, використовувати зі стилістичною метою ті мовні явища, що згодом можуть стати літературною нормою.

Кожний художній літературний твір, що хоч якоюсь мірою торкається життя села, має у мові хай найменші елементи певного діалекту. Як же вони використовуються? Які тенденції їх уживання існують у сучасній українській прозі? Спробуймо розібратися в цьому на прикладі повісті М. Олійника «Велика Глуша», К., 1965 та збірки новел П. Маха «Поклін Джоконді», Львів, 1968. Обидва автори використовують волинсько-поліські говірки.

Аналізуючи принципи використання діалектизмів, звернімо увагу на такі моменти: а) де вживаються діалектні елементи — тільки у мові персонажів чи й у мові автора; б) які діалектизми (лексичні, фонетичні чи граматичні) використовуються у мові персонажів та в мові автора; в) як часто вживаються діалектні елементи у творі.

У мові сучасної прози виступають і територіальні, і соціальні діалектизми. Вони вживаються, по-перше, для відображення місцевого мовного колориту, по-друге, для типізації представників різних суспільних верств. «Такі діалектизми,— як говорить А. П. Коваль, — частіше зустрічаються у мові персонажів, ніж у авторській мові, і потрібна значна письменницька майстерність, щоб вони могли бути сприйняті читачем без додаткових (особливо підрядкових) пояснень»¹.

Вживання діалектизмів у мові художнього твору має бути завжди обумовлене або зображенням реалій, що пов'язані з тією територією, яку описує автор, або відтворенням усного мовлення персонажів. Діалектизми можуть виконувати також художньо-зображальну функцію.

Чи не найчастіше вживаються в художній прозі лексичні діалектні елементи. Більшість діалектних лексем мають літературні відповідники, але це не означає, що кожний вжитий діалектизм потребує спеціального (підрядкового) пояснення. Найчастіше значення лексичних та й інших діалектизмів стають зрозумілими з контексту. Наприклад: «Хіба що скотина голодна десь ревне — стогін той отдається болем у серці, упаде м'яко на багви, на очерети»; «Бодай тебе три дні носило по *багвах та ізворах*,— лаявся він, під'їжджаючи до обійстя...» (Олійник); «Бо ж по кроках легко впізнавав своїх колег-учителів, учнів, хліборобів, по запаху диму — людські *обійстя*...» (Мах).

Вживаючи діалектизми у мові персонажів, автор намагається познайомити читача з мовними особливостями тієї території, про яку він пише, створити місцевий мовний колорит. Таку ж роль відіграють поодинокі семантично прозорі діалектизми в авторській мові. Проте інколи автори надто захоплюються ними.

Лексичні діалектизми майже завжди бувають зайвими при описі пейзажу та подій, що відбуваються на його фоні. Наприклад: «Рівна, укатана возами, а зрідка й машинами бруківка йшла собі далі, широкою *биндою* вихоплювалася на пагорб»; «І пахло, пахло. Грибами, *позьомками*, старим листям, квітками»; «Андрон з Яринкою збирали *черепушки*», «Він бувало як *нашпунтує*, як гахне» (Олійник). Усі виділені слова без спеціальних пояснень залишаються незрозумілими.

Аналогічні випадки знаходимо і в новелах П. Маха, наприклад: «Молодість з Василем *закатрупила*...»; «...ніяковію, що застала з *закіпреними* очима». Значення виділених слів у тексті не розкривається. Художня вартість їх тут також дуже сумнівна, адже вони «не влітаються в тканину твору, а лежать на його поверхні»².

Інша річ, коли лексичний діалектизм уводиться в мовну партію персонажа. Особливо вдалим слід визнати введення в мову персонажів таких слів, що сприймаються як фонетичні варіанти літературних слів. Серед них можуть бути і власне діалектні слова, і просторічні

¹ А. П. Коваль Практична стилістика сучасної української мови. К., 1967, стор. 72.

² А. П. Коваль, назв, праця, стор. 52.

варіанти слів літературного походження, наприклад: «Яка в нас худоба? Хіба що за *ковніром*»; «Оце принесу, перемию в окропі, *впосля* на ніч у піч — весь трунок випріє»; «Я йому, — розказував Андрон, — так і так, чому, питаю, не воюєте, де ваші танки та *іроплани*, а він стинає плечима і все...» (Олійник).

Поряд зі словами, що означають реалії, в ролі індивідуалізуючих діалектизмів можуть виступати службові слова. Щоправда, певний стилістичний ефект досягається знов же таки тоді, коли їх ужито в мові персонажів. Пор. у М. Олійника: «*Од* кого ж ви ховаєтесь? німці ще аж ондечки... *од* кого? *Од* нас з матір'ю та *од* таких, як ми?»; «Чи ми й справді такі вже безталанні *од* роду-віку...» Авторська мова, переважана діалектними службовими словами, справляє враження неохайної.

Так, обидва автори часто замінюють префікс-прийменник **від/від-** його діалектним варіантом **од/од-**. Окремі випадки такого використання префіксів-прийменників можна пояснити намаганням авторів уникнути тавтологічних форм. Наприклад: «...*од* машини, що стояла неподалеку, *відокремилася* і пішла йому назустріч людина»; «Гудзика він, може, й не *оддасть*.., а от державу вже *віддали*» (Олійник) і под. Та правило, що, здавалося б, вимагає уникати тавтологічних форм, дуже часто порушується. Наприклад: «*Од* натовпу *обділилися* Андрон і Пронь»; «Андрій аж остовпів — *од* протилежної стіни клуні... *одділилася* людська постать» (Олійник); «Полонені не могли *одірвати од* Марини зболеного мученицького погляду» (Мах). Інколи префікси-прийменники чергуються невдало. Наприклад: «*Одійшла від* вікна, висунула шухляду, взяла в руки пожовкле *од* років повідомлення: Пропав безвісти» (Мах).

Обидва автори вживають скорочені діалектні форми займенників *чо* (*чого*), *кий* (*який*). Наприклад: «І *чо* тебе так ізрання з ліжка зносить?» (Мах); «На *кий* біс така робота?» (Олійник). У творі М. Олійника скорочені форми займенників переважно виступають у мові персонажа, а в П. Маха — і в авторській мові, що, звичайно, зайве. Наприклад: «Та *тої* весняної днини пішла на сільський вигін...» (Мах).

На означення предмета, всередину якого спрямована Дія, в літературній мові виступають синонімічні конструкції «прийменник **в** + родовий відмінок» та «прийменник **до** + родовий відмінок». Обидва автори мають схильність до конструкції «**до** + родовий відмінок». Наприклад: «Жужмом пхнув *до шухляди* папірці»; «заховала *до скриньки*»; «Граф вийшов *до коридора*» (Олійник). Обставина часу в літературній мові виражається прийменником **після** + родовий відмінок та прийменником **по** + місцевий відмінок. В обох авторів помітна тенденція до вираження обставини другою конструкцією. Наприклад: «Мали ж *по обіді* приїхати»; «*По обіді* збиралися їхати за снопами» (Олійник); «Мати в полі, а мені на завод *по обіді*»; «*По війні* матуся розшукала мене» (Мах). Витіснення конструкцій з прийменниками **в** та **після** дещо звужує виражальну можливість різноманітних синтаксичних відношень, збіднює синонімічність мовлення, уодноманітне конструкції.

Щоб відбити місцевий колорит говірки, зовсім не обов'язково авторіві її копіювати; варто лише ввести в мову окремі деталі. Такою деталлю в аналізованих творах є скорочена форма слів *тра*, *тре* (треба), і *мо* (може). Наприклад: «Те, що *тра* не взівати»; «То й йому ж *тра* щось їсти»; «З першої ж полочки *тре* буде купити»; «*Тре* боротися» (Олійник); «*Тре* й побратися, а то й поговорі піде» (Мах); «*Мо* могорича хочуть»; «А *мо* й справді»; «Що ж, *мо*, вони якось і допоможуть» (Олійник); «*Мо* потанцюємо, Оленко?»; «А *мо* в село?» (Мах).

Обидва автори послідовні у вживанні діалектної форми сполучника *коб*, *коби* (якби, хоч би), який уводиться тільки в мову персонажів. Наприклад: «*Коб* вони нам боком, ті злоті не вилізли»; «Та *коб* солтиса куди покликали»; «*Коби* не військо — стояти б ярині...»; «*Коби* перший — мовчав би і слухав» (Олійник); «*Коб* Іван не поїхав на базар — потанцювала б!»; «*Коби* так що, а такого добра тепера хоч відбавляй» (Мах).

Із аналізованого матеріалу видно, що мова обох творів відбиває лексичні та граматичні риси волинсько-поліських говірок. Діалектизми виступають як у мові персонажів, так і в мові автора. У мові автора діалектизми не завжди можна виправдати з погляду норм

сучасної літературної мови.

Якщо діалектизми не вносять нічого нового у стилістичне забарвлення твору і не вплітаються органічно в його тканину, то вони порушують норми художнього стилю. Введення діалектних форм у художнє мовлення — один із показників культури авторського письма. Вдале поєднання книжно-літературного і розмовно-територіального мовлення свідчить про високу культуру художнього стилю, про вміння автора користуватися всіма багатствами нашої мови.